

УДК 94(477)«15»

Л. Ю. Жеребцова

Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара

ЕКОНОМІЧНА ІСТОРІЯ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО: ІСТОРІОГРАФІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА

Розглянуті напрями вивчення економічних відносин на теренах Великого князівства Литовського: розвиток внутрішньої та зовнішньої торгівлі земель, формування міст як економічних центрів, перебіг урбанізаційних процесів, проблеми модернізації суспільства.

Виникнення економічної історії як окремого напрямку історіографічних досліджень тісно пов'язане зі змінами в європейській науці. Поза сумнівом, роз-

виток економічної історії мав непересічне значення для звільнення історичної науки від суб'єктивізму та політичної тенденційності. Як новий напрям історіографії економічна історія ніякою мірою не відкидала суспільно-політичного викладу історіографії, але формувала інший інтелектуальний простір. Для модернізації історичної науки на рубежі XIX – початку XX ст. велике значення мали твори таких німецьких істориків, як К. Лампрехт, Г. Шмоллер, К. Бюхер, М. Вебер, французьких – Ф. де Куланж, А. Бланк, англійських – В. Леккі, Т. Роджерс, В. Ешлі та ін. В Європі та поза її межами економічна історія як окрема дисципліна сформувалась лише на початку XX ст., проте, незважаючи на певні наукові досягнення, представники університетської історіографії ще тривалий час розглядали її як другорядну (маргінесову) спеціалізацію. На межі XIX–XX ст. економічна історіографія утвердила на противагу до тогочасних поглядів на історію новий стандарт історичної науки, що відкрив нові можливості для досліджень [44, s. 583–584]. Основними напрямками дослідження історії економіки ранньомодерної Європи (середина XV – середина XVII ст.) західноєвропейської науки можна назвати: методологію та теорію дослідження історії економіки, вивчення різних аспектів діяльності міських інституцій (цехів, муніципалітетів, банків) й ремесла, розвиток торгівлі. На сьогодні у світі існує щонайменше 160 товариств та асоціацій, що займаються дослідженням історії економіки та ділових стосунків [4, с.347].

Незважаючи на існування німецької «економічної школи», англійської школи економістів, французької школи «Анналів» до середини 80-х рр. XX ст. вивчення історичних явищ і процесів через дослідження господарських відносин у суспільстві відбувалося доволі пасивно. Останнім часом інтерес до такого наукового синтезу поступово зростає. Незважаючи на те, що спеціальних синтетичних досліджень з економічної історії доби Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) небагато, окремі її аспекти знайшли відображення в контексті інших дослідницьких проблем. Мета даної розвідки полягає в тому, щоб виявити основні напрями вивчення економічних відносин на теренах усього князівства Литовського і, зокрема, українських земель, що входили до його складу з кінця XIV – 1569 р.

У загальних працях з історії ВКЛ кінця XIX – початку XX ст. містяться відомості про роль українських земель у соціально-економічному та політичному розвитку князівства. Зокрема М.Любавський [27; 28] та С.Кутшеба [47] висвітлили питання політичного та територіально-адміністративного устрою українських земель у складі ВКЛ. Значний внесок у вивчення повітово-сеймикового устрою зробили російські медієвісти І.Лаппо [26] та М.Максимейко [29]. Соціально-економічні аспекти розвитку земель князівства відображені у дослідженні білоруського вченого М.Довнар-Запольського, який вичерпно розглянув державне господарство ВКЛ за часів правління династії Ягеллонів [14; 15].

З 70-х рр. XX ст. з'явилися узагальнюючі праці [17], навчальні посібники [25] і підручники [10] з історії господарства України, де, зокрема, висвітлюються питання економічного розвитку українських земель ВКЛ означеного періоду. У 2005 р. в Білорусії вийшов друком перший том двотомної енциклопедії «Велике князівство Литовське» у вступній статті до якого містяться відомості про розвиток торгівлі, торговельних шляхів, транспортних засобів та грошовий обіг доби ВКЛ, а також вміщено історіографічний і джерелознавчий огляд історії ВКЛ. Прикметно те, що білоруські вчені розглядають ВКЛ в межах литовських та білоруських земель, побіжно згадуючи українські, через які проходили міжнародні торговельні шляхи [9, с.83–173]. Поява англomовної версії колективної праці з історії Литви (до 1795 р.) Ж. Кяупи, Й. Кяупене, А. Кунцевічюса [46] та російськомовної першої частини «*Истории Литвы с древнейших времен до 1569 года*» Е. Гудавічюса [13] дозволили історикам, які не розмовляють литовською мовою, ознайомитись з багатолітнім досвідом вивчення історії ВКЛ литовською історіографією.

У дослідженнях присвячених різним аспектам економічної історії ВКЛ можна виокремити такі напрями: розвиток внутрішньої та зовнішньої торгівлі земель ВКЛ, зокрема, українських XIV – середини XVI ст., міста як економічні центри, урбанізаційні процеси на теренах князівства, проблеми модернізації суспільного ладу ВКЛ.

Визначення напрямів торговельних шляхів, асортименту імпортних, експортних і транзитних товарів, мережі ярмарків і торгів тощо допоможе у вивченні тісно пов'язаної з торгівлею історії такого важливого державного інституту, як митна служба, становлення якої відбувалось за часів ВКЛ. А саме: визначити місце розташування митних комор і прикоморків, що функціонували на державних і приватних землях, складські міста, розмір та порядок стягнення мит від різних товарів.

У першій частині «*Очерки торговли Южной Руси с 1480–1569*» А. Верзилов на основі архівних та опублікованих видань В. Антоновича, М. Владимирського-Буданова, Даниловича, С. Бершадського, Т. Чацького розглянув торговельно-промислові відносини литовсько-руської держави, а також спробував подати цілісний нарис української торгівлі означеного періоду. Автор підкреслив, що основний комплекс джерел формують документи юридичного або законодавчого характеру (привілеї містам, пожалування магдебурзького права, привілеї приватним особам, Литовські статuti тощо), які створюють уявлення про те, яким має бути устрій держави, а не про те, яким він був насправді. Обраний для дослідження період кінця XV – першої половини XVI ст. автор обґрунтував тим, що саме цей період в економічному житті країни є цілісним. Наприкінці XV ст. посилення держави кримських татар, які зруйнували чорноморські порти, спричинило занепад торговельних відносин зі Сходом та

пожвавлення торгівлі з Заходом, а відкриття Америки та нового шляху до Індії докорінно змінило вектор європейської торгівлі. У середині XVI ст. у ВКЛ відбувався перехід від натурального господарства до грошового, а політична унія з Польщею сприяла змінам у соціально-економічних відносинах на теренах князівства. А. Верзілов визначив товари і шляхи, якими прямували купці на захід до Польщі та на північ – до Литви і Москви [8, с. 45–66].

У ґрунтовній праці «Історія України-Руси» М. Грушевський приділив значну увагу перебігу економічного життя на українських землях XIV – XVII ст., детально розглянув торговельну діяльність різних регіонів України, які перебували у складі Польщі та ВКЛ, напрямки торговельних шляхів, боротьбу Львова та Луцька за отримання права складу, економічні домагання шляхетського стану, імпорт, експорт і транзит товарів, регламентаційні засоби торгівлі, участь місцевого населення в торговельній діяльності, мережу ярмарків і щоденних торгів, митну систему. Більшу увагу М. Грушевський приділив західноукраїнським землям у складі Польщі. Як і А. Верзілов, М. Грушевський зазначив, що створити цілісний образ економічного життя кінця XIV–XVI ст. на українських землях дуже важко за браком джерел, що представлені нерівномірно як територіально так і хронологічно. Найбільша зміна в економічній еволюції цього періоду, на думку вченого, відбулась у перенесенні центра ваги економічного життя з міста до села, з міського промислу і торгівлі, зокрема міжнародної, на сільське господарство. Тон і напрям економічному життю задавали інтереси привілейованого стану землевласників, інтереси шляхетського фільварку [11, с. 2–3]. В спеціальній праці присвяченій економічному і соціальному переламу XV–XVII ст., М. Грушевський розкрив окреслені вище проблеми і приділив значну увагу різним аспектам торгівлі на польських західноукраїнських землях [12, с. 24–26].

Представники польської історіографії у своїх дослідженнях практично не торкаються питань економічного розвитку українських земель у складі ВКЛ, проте, розглядають процеси, які відбувались на теренах князівства в контексті наближення устрою ВКЛ до устрою Польщі внаслідок унії 1569 р. У самій Польщі економічна історія оформилась як наукова дисципліна лише в другій половині XIX ст. завдяки працям Ф. Буяка, Я. Рутковського та І. Барановського [48, s. 133]. Зокрема Я. Рутковський в «Економічній історії Польщі» розглядаючи зміни ведення торгівлі у період розквіту фільваркової системи, наголосив на зменшенні ролі Дніпра та його допливів як комунікаційних артерій. Історик пов'язав це явище з політичними пріоритетами князівства, а також із тим, що у XVI ст. внаслідок татарських набігів басейн нижнього та середнього Дніпра був небезпечним для ведення торгівлі. Наприкінці XV – на початку XVI ст. після невдалих спроб повернути контроль над Чорноморським узбережжям, економічний розвиток наддніпрянських земель, що входили до складу ВКЛ, став

можливим за умов створення водних шляхів сполучення з Балтикою [50, s. 115–118]. У зв'язку з цим Ф. Бродель зазначив, що Польща і Литва були класичним регіоном річкового судноплавства в Європі, де ще у середні віки розвинулось активне плавання по ріках на великих плотах із колод [6, с. 159].

Польські дослідниці А. Заремська [54, s. 717–726] та А. Вавжиньчик [51] торкнулись деяких аспектів польсько-литовських і польсько-литовсько-руських торговельних взаємин XIV–XVI ст. Зокрема, А. Вавжиньчик вказала, що з другої половини XV ст. волинські шляхи поступово втратили своє значення, а у XVI ст. мали характер локальних шляхів, що поєднували Волинь і Польщу [51, s. 33]. Російська дослідниця А. Хорошкевич зосередила увагу на торгових шляхах, що йшли з Московії переважно повз білоруські, а також деякі українські міста до Литви, Польщі та Західної Європи [37, s. 52–58]. Білоруський історик Л. Абецедарський розглянув торговельні зв'язки білоруських земель з Московією у другій половині XVI – першій половині XVII ст. і підкреслив самостійну роль білоруських міст у складі ВКЛ не лише у транзитній торгівлі Росії з західноєвропейськими та східними країнами, а й власне російсько-білоруській торгівлі [1].

Українські історики інакше оцінюють роль українських земель у міжнародній торгівлі. Так, М. Котляр, вивчаючи перебіг торгівлі на українських землях у XIV–XV ст. зазначив, що незважаючи на монголо-татарське завоювання, яке негативно вплинуло на економічний стан Південно-Західної Русі, купецтво Києва, Володимира, Галича та інших міст підтримувало зв'язки з ринками Криму, Близького Сходу і Заходу. Вчений також проаналізував розвиток давніх транзитних шляхів на українських землях, засобах регламентації торгівлі, місцях влаштування ярмарків і торгів і дійшов висновку, що інтенсивна зовнішня і внутрішня торгівля українських земель означеного періоду, була наслідком високого рівня розвитку тогочасної української економіки [18]. Участь українських земель у міжнародній торгівлі присвячена монографія О. Сидоренко, яка показала безперервний розвиток зовнішньої торгівлі на українських землях з найдавніших часів до середини XVII ст. Авторка у своєму дослідженні намагалась спростувати історіографічний міф стосовно виняткової ролі приєднання українських земель до Речі Посполитої у процесі еволюції торговельних зв'язків України з Європою. Проаналізований дослідницею актовий матеріал дозволив їй дійти висновку, що феодальне господарство України особливо активно почало пристосовуватись до експорту сільськогосподарської продукції і продуктів лісопереробних промислів з рубежа XV–XVI ст. у зв'язку з підвищенням цін на ці товари на ринку. Така інерція участі України в ролі експортера західноєвропейського ринку та несприятливі політичні умови, деякою мірою перешкождали розвитку ремесла на українських землях [36, с. 189–191]. Експорт продуктів лісових промислів з території українських земель до Європи

та його вплив на формування екологічного середовища в Україні відображено в статтях О. Сидоренко [34; 35]. Різноманітним аспектам міжнародної та місцевої торгівлі Волині (переважно тієї частини, що входила до складу Польщі), напрямам торговельних шляхів, асортименту товарів, що везли цими шляхами присвячені статті В. Кривоноса [19–22], М. Крикуна та В. Кравченка [23], В. Пришляка [30], Р. Шияна [39], В. Берковського [3; 42]. Так, В. Берковський розглядаючи еволюцію мережі торговельних шляхів волинського воеводства у XVI – першій половині XVII ст. констатував, що протягом указанного періоду торгово-комунікаційна система Волині повністю задовольняла вимоги як місцевого (локального та внутрішнього регіонального) ринку, так і зовнішнього (міжнародного) [2, с. 400].

Як зазначалось вище, вивчення формування митної системи на теренах ВКЛ доцільно розглядати в контексті внутрішньої та міжнародної торгівлі. Рамки даної розвідки не дозволяють у повному обсязі навести історіографію розвитку митної справи, тому пропонуємо обмежитись приблизними даними прибутків державного скарбу ВКЛ від митних зборів за часів правління Ягелонів. Одну з перших спроб підрахувати скарбові доходи на основі документів Литовської Метрики (оренди, лічби, квітації) здійснив М. Довнар-Запольський. Історик склав таблицю приросту прибутків від митних зборів з кінця XV ст. до 1570 р. враховуючи певну похибку даних. У 1490 р. дохід від мит приблизно склав 5 700 кіп грошей, у 1570 – 15 600 кіп грошей. Щорічно митні комори давали у середньому 2 676 кіп грошей [14, с. 558–564]. Подібні розрахунки провів і К. Піткевич, який на основі розробок М. Довнар-Запольського, матеріалів Литовської та Коронної Метрики отримав дещо інші дані відносно середньорічного доходу з митних комор за часів правління Олександра Ягеллончика – 1 167 – 1 400 кіп грошей [49, с. 191–195].

Важливим аспектом вивчення соціально-економічної історії є дослідження економічного положення міст і містечок, розвитку міського права, принципів міського самоврядування, надання магдебурзького права, демографії міських поселень тощо. Ці проблеми достатньо висвітлені в історіографії, ми зупинимось лише на ролі міст як економічних центрів, що сприяли розвитку торговельних і товарно-грошових відносин. Г. К. Швидько, розглядаючи економічний розвиток українських міст XVI–XVII ст., підкреслила важливість процесу виникнення міст і власне того, що можна вважати містом: торгово-ремісничий пункт, поселення з великою кількістю жителів чи поселення з особливим міським устроєм життя [38, с. 23–25]. С. Кутшеба розглянув особливості розвитку міст, які отримали й не отримали магдебурзьке право. Тип середньовічного західноєвропейського міста, як громади, що територіально виокремлювалась з довколишнього середовища, правове становище якої створювали спеціально надані привілеї, був невідомим не тільки Литві, але й Русі, де існували цілі

конгломерати поселень, що можна визначити як міста. Наприкінці XIV ст. на території Литви з'явилися власне міста у їхньому правовому значенні. Як і у Польщі, поява таких міст була обумовлена не поступовим розвитком міських інституцій, а рецесією організації та устрою німецьких міст. Більшість міст ВКЛ характеризувалися слабким розвитком, переважали малі міста, населення яких, подібно до мешканців сільської місцевості, займалося сільським господарством, торгівлею та ремеслами. Зміни, що відбулись у господарстві ВКЛ протягом XVI ст. співпали з проведенням волочної поміри 1557 р., викликали поступове зменшення ролі сільських промислів та створили кращі умови для розвитку міст [47, s. 70–72].

Досліджуючи основні принципи міського самоврядування українських земель XV–XVI ст., П. Сас визначив, що магдебурзьке право відіграло позитивну роль в економічному розвитку міст, оскільки створювало відносно сприятливі умови для торгово-ремісничої діяльності міщан, зокрема, протекціонізму міського ремесла і торгівлі, спричиняло посилення урбанізаційних процесів в українських містах. Проте, магдебурзьке право в цілому не створило для населення українських міст достатньо широкого економічного і юридичного імунітету, і водночас посилювало розмежування мешканців міста за національною і релігійною ознаками [32]. Надання місту магдебурзького права передбачало, на переконання польського історика Ю. Бардаха, визнання за міщанами певних привілеїв економічного характеру. Ці привілеї можна поділити на дві групи: перша – звільнення від деяких обов'язків, що лежали на мешканцях міста, яке не отримало магдебурзького права (звільнення від праці в господарських маєтках, утримання послів, обов'язку надавати підводи тощо); друга – привілеї міщанам, що вигідно вирізняли їхні економічні можливості в місті та поза його межами (свобода торговельної діяльності в межах князівства, яку отримали, наприклад, віленські міщани, звільнення від сплати окремих мит, право безкоштовно рубати дерева в господарських лісах на відстані 1–4 милі від міста, випасу худоби на господарських пасовиськах та рибальства, отримання доходів від користування міськими вагами та мірами, мати міську лазню, іноді броварню тощо) [41, s. 110–113]. До обов'язків міщан входили й комунікаційні послуги, які полягали в утриманні важливих шляхів і мостів. Говорячи про організацію комунікаційних послуг в містах ВКЛ до середини XVI ст. на магдебурзькому праві С. Вислоух зазначив, що мостова й шляхова повинності в межах міста мали подвійний характер. Належне утримання мостів і шляхів за межами міста, безперечно, мало неабияке значення з огляду на загальнодержавні потреби, з іншого боку відповідало інтересам міської громади, бо певною мірою сприяло дотриманню порядку в місті [53, s. 1–3].

У роботі, присвяченій правовим та економічним аспектам розвитку феодальних міст України кінця XV – 60-х рр. XVI ст., П. Сас, розглядаючи стан

міської торгівлі на українських землях підкреслив, що розвиток товарно-грошових відносин та суспільного поділу праці сприяли піднесенню міст як центрів торгівлі й торговельного обміну в економіці феодального суспільства. Серед торгового населення українських міст простежується соціальна диференціація [33, с. 125–126]. Також автор проаналізував торговельні зв'язки українських міст у складі ВКЛ з Руською державою та західними країнами, дослідив торговельні шляхи, внутрішні та зовнішні мита, які гальмували розвиток торгівлі, предмети української торгівлі [33, с. 128–166].

Про урбанізаційні процеси на території ВКЛ свідчать дані про кількість і форми міських поселень, що нерівномірно представлені як територіально, так і хронологічно. У XV ст. ВКЛ за територією було одним з самих великих держав Європи, його площа складала близько 1 млн км². В кінці XV – першій чверті XVI ст. князівство зменшилось до 700 тис. км², де проживало приблизно 3–3,5 млн. чоловік. Етнічні литовські землі утворювали лише невелику частину цієї території, проте у процентному відношенні литовська меншість дещо домінувала, оскільки площа її проживання була більше заселена [13, с. 393]. У XV ст. рівень урбанізації Литви був нижчим, ніж у більшості західноєвропейських країн, проте у XVI ст. в країні помітні позитивні зрушення. Писемні джерела межі століть фіксують близько 80 поселень міського типу на теренах ВКЛ. Розвиток міських поселень був нерівномірним. Найбільш заселеними були території біля Вільнюса, Трокая, Новогрудка, де міські поселення розташовувались приблизно кожні 465 км². Подібна густина поселень спостерігалася на Підляшші та західній Волині. У східних районах ВКЛ мережа міст була більш розпорошеною – одне поселення приблизно на 1827 км². Переважна більшість таких поселень з'явилась за часів Київської Русі [46, р. 175–176].

П. Сас виокремив 148 українських міст (великі – 3, середні – 18, малі – 24) і містечок (103) у складі ВКЛ і визначив їхній правовий статус [33, с. 212–215]. А. Заяць з'ясував динаміку чисельності міських поселень Волинського воєводства XVI – першої половини XVII ст. Історик дійшов висновку, що не всі поселення протягом означеного періоду залишались містами. Деякі, отримавши привілей на локацію не втілили його реально в життя, окремі поселення, що реалізували дане право, знову стали селами. На 1566 р. джерела інформують про наявність у Волинському воєводстві 83 міст, але реально їх існувало лише 79. Найбурхливіший процес містобудування припадає на 50–70-ті рр. XVI ст., помітно спадаючи на кінець періоду (1648 р.). Переважна більшість волинських міст були невеликими. Малі міста були насамперед місцями ярмарків і торгів для навколишніх сіл, осередком місцевого обміну, посередниками, певною мірою, між великими містами і селом [16, с. 95–96]. Малі міста були типовим елементом середньовічної урбаністики [45]. В. Бобінський у ґрунтовній праці з історії Київського воєводства часів правління Сигізмунда III Вази (1587–1632),

навів дані про кількість міст і містечок, що виникли до приходу короля до влади. Коли Сигізмунд III вступив на стіл у Київському воєводстві існувало 20 міст і містечок, 7 з яких мали магдебурзьке право. На кінець правління Сигізмунда III у воєводстві вже налічувалось 266 міст і містечок, 15 з яких – ефемерні [43, s. 57, 72]. Польський історик С. Александрович проаналізував процес залюднення міст і містечок Литви та Білорусі у XVI–XVII ст., проте не розглянув подібні процеси на українських землях, що після 1569 р. увійшли до складу Речі Посполитої. Історик за такими критеріями визначив міста і містечка: 1) містечка – до 150 димів (1 дим – 7 чоловік) тобто 1050 жителів; 2) містечка, наближені до міст – 151–200 димів, тобто 1057–1750 жителів; 3) міста – понад 200 димів, тобто 1750 жителів [40, s. 38].

Досліджуючи загальні тенденції економічного розвитку українських земель у складі ВКЛ, український історик О. Русина робить висновок, що протягом XV–XVI ст. економіка цих земель поступово переорієнтовувалася на потреби європейського ринку, котрий вимагав чимдалі більше деревини й продукції місцевих промислів та сільського господарства. Більшість торговельних шляхів, які пролягали по території Галичини, Волині та Поділля скеровувалися на захід. Місцева шляхта активно долучалася до експорту зерна, деревини та лісових товарів до Європи за рахунок інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, організації фільварків, зростання панщини, обезземелення селянства, що безпосередньо впливало на соціальні відносини на українських землях. На думку О. Русиної, на зламі середньовіччя й нового часу українські землі залишились на периферії загальноєвропейських економічних процесів [31, с. 249–250].

Подібну думку висловив і польський дослідник А. Вичанський, який аналізуючи місце Польщі в господарстві Європи XVI ст., намагався визначити гіпотетичний рівень національного доходу на душу населення, поділив європейські країни за цим показником на 3 групи. До першої – увійшли найрозвинутіші на той час такі країни, як Нідерланди та Італія. До другої групи потрапили країни з середнім рівнем розвитку господарства – Англія, Франція, Іспанія, Португалія та Польща (землі Корони). Третю групу визначили країни, господарство яких було відносно слабо розвинуте – Росія, литовсько-руські землі Речі Посполитої, більшість балканських і скандинавських країн. У середині XVI ст. суспільство ВКЛ перейшло до нової фази розвитку і тим самим наблизилося за структурою до посільства Польщі та інших європейських країн: волочна поміра сформувала категорії селян, подібні до польських, подальшого оформлення на західний взірєць отримав стан міщан, шляхта перестала виділятися у правовому відношенні, хоча фактично і зберегла за собою суспільні та політичні переваги [52, s. 69–70, 98–99]. Литовський історик Е. Гудавічюс також вказує на те, що хоча Литва і ознайомилась з європейськими

виробничими технологіями, проте за виробничим потенціалом значно відставала від інших країн, була периферією економічного та суспільного життя Європи. Але поступово ВКЛ почало засвоювати втрачені «виробничі секрети». Поширення правильного трьохпільля, ріст фільварків з кінця XV ст. стрімко збільшили виробництво товарного зерна, а поділ праці й розвиток міських поселень дозволили країні долучитись до європейського товарного ринку [13, с. 577].

Російський дослідник М. Кром формулює питання модернізації Литовського князівства ще ширше: як могли відбуватися зміни в державі, гаслом якої було *«мы старины не рухаем, а новины не уводим»*? Дослідник визначив категорію «старовини» як принцип незмінності традиційних норм і принципів, як ідеал соціальної справедливості. Культ «старовини» охопив усі сфери життя ВКЛ: землеволодіння, податки і повинності, мита, зовнішню політику і досяг свого апогею в другій половині XV – першій половині XVI ст. Найдивніше те, що в той час коли влада проголошувала свою причетність «старовини», в князівстві відбувались великі перетворення: в містах вводили магдебурзьке право, оформлювався шляхетський стан, зникали залишки удільної системи тощо. М. Кром робить висновок, що принцип незрушення «старовини» не означав неприпустимості будь-яких зрушень та нововведень. Це був, певною мірою, «іmunітет», проте іmunітет вибірковий: лише шкідливі в очах населення нововведення таврували як «новини» та відкидали, проте як у формі пільг та привілеїв нововведення вільно втілювали до життя [24]. У спільній статті українські історики А. Блануца та Д. Ващук на прикладі правових та економічних джерел ВКЛ, зокрема, уставних земських грамот та документів пов'язаних із земельними операціями (контракти купівлі-продажу), дійшли висновку, що починаючи з третини XVI ст. в офіційних юридичних документах категорії «старини» і «новини» не вживаються. Це підтверджується зловживаннями шляхтою «стариною», яка перетворювала вигідні для себе нововведення на «старину» [5]. Д. Ващук вважає непорушність «старини» радше історіографічною традицією кінця XIX – початку XX ст. ніж державною політикою великих князів литовських [7].

Започатковане істориками кінця XIX – початку XX ст. систематичне вивчення на основі актових джерел господарчої структури ВКЛ і окремих земель, що входили до його складу, мало велике значення для розвитку подальших досліджень різних аспектів економічної історії.

Проаналізований матеріал свідчить про те, що досить важко виділити економічну історію ВКЛ в окрему історіографічну проблематику. Це пов'язано з відсутністю комплексного підходу до вивчення економічних процесів, що відбувались на землях князівства, а також певною обмеженістю досліджень представниками національних історіографій теренами своїх земель у складі поліетнічного ВКЛ. Тому виникає потреба створення узагальнюючої виваженої

праці з економічної історії ВКЛ з урахуванням доробку української, білоруської, польської, литовської та російської історіографії.

Бібліографічні посилання

1. **Абцедаарский, Л. С.** Торговые связи Белоруссии с Русским государством (вторая половина XVI – первая половина XVII в.) / Л. С. Абцедаарский // Вопр. истории БССР: Уч. зап. – Минск, 1957. – Вып. 36. – С. 3–42.
2. **Берковський, В.** До історії стану та еволюції мережі торговельних шляхів Волинського воєводства у XVI – першій половині XVII ст. / В. Берковський // Другий Міжнар. наук. конгрес укр. істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». – Кам'янець-Подільський; К.; Нью-Йорк; Острог, 2006. – Т. 2. – С. 395–401.
3. **Берковський, В.** Кредит і контракт в системі міжнародних та міжрегіональних торгових відносин Волинського воєводства (середина XVI – перша половина XVII ст.) / В. Берковський // Укр. іст. зб. – К., 2004. – Вип. 7. – С. 123–140.
4. **Берковський, В.** Основні тенденції дослідження історії економіки ранньомодерної Європи / В. Берковський // Укр. іст. зб. – К., 2006. – Вип. 9. – С. 347–360.
5. **Блануца, А.** Інститут «старини» й «новини» в правових та економічних джерелах Великого князівства Литовського (друга половина XV–XVI ст.) / А. Блануца, Д. Ващук // Укр. іст. журн. – 2006. – № 2. – С. 11–23.
6. **Бродель, Ф.** Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV–XVIII ст.: У 3 т. / Ф. Бродель. – К.: Основи, 1995.
Т. 1. Структура повсякденності: можливе і неможливе. – 543 с.
7. **Ващук, Д.** Непорушність «старини»: державна політика Великого князівства Литовського чи історіографічна традиція кінця XIX – першої третини XX ст. / Д. Ващук // Україна в Центрально-Східній Європі. – К., 2006. – Вип. 6. – С. 423–438.
8. **Верзилов, А. В.** Очерки торговли Южной Руси съ 1480–1569 / А. В. Верзилов // Земский сб. Чернигов. губернии. – Чернигов, 1898. – Янв. – № 1. – С. 45–66.
9. Вялікае княства Літоўскае. Энциклапедыя: У 2 т. – Мінск, 2005. – Т. 1. – 684 с.
10. **Голобуцький, В. О.** Економічна історія Української РСР / В. О. Голобуцький. – К., 1970. – 298 с.
11. **Грушевський, М. С.** Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. – К., 1995. – Т. 6: Життя економічне, культурне, національне XIV–XVII віків. – 680 с.
12. **Грушевський, М. С.** Студії з економічної історії України. Економічний і соціальний перелом XV–XVII вв. Господарство польського магната на Задніпрів'ю / М. С. Грушевський. – К., 1917. – С. 3–93
13. **Гудавичюс, Э.** История Литвы с древнейших времен до 1569 года / Э. Гудавичюс. – М., 2005. – Т. 1 – 679 с.
14. **Довнар-Запольский, М.** Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах / М. Довнар-Запольский. – К., 1901. – Т. 1. – 807 с.
15. **Довнар-Запольский, М.** Украинские староства в первой половине XVI в. / М. Довнар-Запольский. – К., 1908. – 118 с.
16. **Заяць, А. Є.** Динаміка чисельності міських поселень Волинського воєводства XVI – першої половини XVII ст. (1566–1648) / А. Є. Заяць // Історико-географічні дослідження на Україні. – К., 1992. – С. 83–97.

17. Історія народного господарства Української РСР в 3-х Т., 4-х кн. – К., 1983. – Т.1. Економіка досоціалістичних формацій. – 463 с.
18. **Котляр, М. Ф.** Торгівля на Україні в XIV–XV ст. / М. Ф. Котляр // Укр. іст. журн. – 1975. – № 1. – С. 38–47.
19. **Кривонос, В. П.** Шляхи торгівлі українських земель з Балканами в середині XVI – першій половині XVIII ст. / В. П. Кривонос // Пробл. слов'янознавства. Історія заруб. слов'янських народів. – Львів, 1979. – Вип. 20. – С. 56–64.
20. **Кривонос, В. П.** Роль українських земель у розвитку транзитної торгівлі Росії з Балканами в середині XVI – на початку XVII ст. / В. П. Кривонос // Там само. – Л., 1982. – Вип. 26. – С. 107–115.
21. **Кривонос, В. П.** Роль кредиту в торгівлі українських земель з Балкани в середині XVI – першій половині XVIII ст. / В. П. Кривонос // Там само. – Л., 1985. – Вип. 32. – С. 96–101.
22. **Кривонос, В. П.** Роль Львова у розвитку торгових зв'язків Росії з Балканами (XVI – перша половина XVII ст.) / В. П. Кривонос // Вісник Львів. ун-ту. Серія історична. Історичні зв'язки західноукраїнських земель з Росією. – Л., 1986. – Вип. 22. – С. 67–72.
23. **Крикун, М. Г.** Торгові зв'язки Волині з Гданськом у середині XVI ст. / М. Г. Крикун, В. М. Кравченко // Пробл. слов'янознавства. Історія заруб. слов'янських народів. – Л., 1987. – Вип. 36. – С. 76–89.
24. **Кром, М.** «Старина» как категория средневекового менталитета (по материалам Великого княжества Литовского XIV – начала XVII вв.) / М. Кром // *Mediavelia Ucrainica*: Ментальність та історія ідей. – К., 1993. – Т. 3. – С. 68–85.
25. **Лановик, Б. Д.** Історія господарства: Україна і світ / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко. – К., 1995. – 480 с.
26. **Лаппо, И. И.** Великое княжество Литовское во второй половине XVI века. Литовско-Русский повет и его сеймик / И. И. Лаппо. – Юрьев, 1911. – 624; 191 с.
27. **Любавский, М.** Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания первого Литовского Статута. Исторические очерки / М. Любавский. – М., 1982. – 567 с.
28. **Любавский, М.** Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства / М. Любавский. – М., 1900. – 850 с.
29. **Максимейко, Н. А.** Сеймы литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. / Н. А. Максимейко. – Х., 1902. – 205 с.
30. **Пришляк, В.** Торговельні шляхи Західної Волині в XVI–XVIII ст. / В. Пришляк // Тези республік. конф. по Атласу історії культури Волин. обл. – Луцьк, 1991. – С. 49–51.
31. **Русина, О. В.** Україна під татарами і Литвою. Україна крізь віки / О. В. Русина. – К., 1998. – 319 с.
32. **Сас, П. М.** Деякі особливості міського самоврядування на Україні в XV–XVI ст. / П. М. Сас // Укр. іст. журн. – 1982. – № 9. – С. 109–116.
33. **Сас, П. М.** Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI вв. / П. М. Сас. – К., 1989. – 281 с.
34. **Сидоренко, О. Ф.** До питання про участь України у європейській торгівлі Речі Посполитої / О. Ф. Сидоренко // Україна і Польща в період феодалізму. – К., 1991. – С. 47–59.

35. **Сидоренко, О. Ф.** Торговля лісом та її вплив на формування екологічного середовища на Україні (за актовими джерелами XVI–XVII ст.) / О. Ф. Сидоренко // Пробл. іст. географії України. – К., 1991. – С. 96–105.
36. **Сидоренко, О. Ф.** Українські землі у міжнародній торгівлі (IX – середина XVII ст.) / О. Ф. Сидоренко. – К., 1992. – 229 с.
37. **Хорошкевич, А. Л.** Русское государство в системе международных отношений / А. Л. Хорошкевич. – М., 1980. – 293 с.
38. **Швидько, А. К.** Социально-экономическое развитие городов Украины в XVI–XVIII вв. / А. К. Швидько. – Д., 1979. – 99 с.
39. **Шиян, Р. В.** Торговельні зв'язки міст Руського і Белзького воеводств із Росією в XVI–XVII ст. / Р. В. Шиян // Вісн. Львів. ун-ту. Серія історична. Іст. зв'язки західноукраїнських земель з Росією. – Л., 1986. – Вип. 22. – С. 61–66.
40. **Alexandrowicz, S.** Zaludnienie miasteczek Litwy i Białorusi w XVI–XVII w. / S. Alexandrowicz // Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych. 1965. – T. 27. – S. 35–67.
41. **Bardach, J.** O dawnej i niedawnej Litwie / J. Bardach. – Poznań, 1988. – 442 s.
42. **Berkowski, W.** Handel Wolynia z Lubelszczyzną w XVI i pierwszej połowie XVII wieku / W. Berkowski // Res Historica. Z dziejów Lubelszczyzny w okresie od XVI do XVIII wieku. – Lublin, 2004. – S. 89–97.
43. **Bobiński, W.** Województwo Kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. Studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej / W. Bobiński. – Warszawa, 2000. – 803 s.
44. **Grabski, A. F.** Dzieje historiografii / A. F. Grabski. – Poznań, 2006. – 866 s.
45. **Jastrebeckaja, A. L.** Male miasta: specyfika średniowiecznej urbanizacji w Europie / A. L. Jastrebeckaja // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1995. – R. 43, № 1. – S. 33–42.
46. **Kiaupa, Z.** The History of Lithuania before 1795 / Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius. – Vilnius, 2000. – 402 đ.
47. **Kutrzeba, S.** Historia ustroju Polski w zarysie / S. Kutrzeba. – Lwow, Warszawa, 1921. – T. 2: Litwa. – 241 s.
48. **Maternicki, J.** Historiografia Polska XX wieku / J. Materinski. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Łódź, 1982. – Część I: Lata 1900–1918. – 246 s.
49. **Pietkiewicz, K.** Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellonczyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku / K. Pietkiewicz. – Poznań, 1995. – 256 s.
50. **Rutkowski, J.** Historia gospodarcza Polski (do 1864 r.) / J. Rutkowski. – Warszawa, 1953. – 563 s.
51. **Wawrzyńczyk, A.** Studia z dziejów handlu Polski z Wielkim Księstwem Litewskim i Rosją w XVI wieku / A. Wawrzyńczyk. – Poznań, 1956. – 128 s.
52. **Wyczański, A.** Polska w Europie XVI stulecia / A. Wyczański. – Poznań, 1999. – S. 69–70, 98–99.
53. **Wyslouch, S.** Posługi komunikacyjne w miastach Wielkiego księstwa Litewskiego na prawie magdebusciem do połowy XVI wieku / S. Wyslouch. – Wilno, 1936. – 207 s.
54. **Zaremska, H.** Z dziejów handlu polsko-litewskiego. Lokacje w Koronie i na Mazowszu w latach 1386–1501 / H. Zaremska // Przegląd Historyczny. – 1973. – T. 64. – Zesz. 4. – S. 717–726.